

TALUPOJAD

TANTSIVAD

PRILLID EES

Draamateater

ANDRUS KIVIRÄHK

TALUPOJAD TANTSIVAD PRILLID EES

2021

kaks vaatust

lavastaja ja valguskunstnik →

HENDRIK TOOMPERE

kunstnik → ERVIN ÕUNAPUU

helikujundajad →

HENDRIK TOOMPERE ja LAURI KALDOJA

liikumisjuht → ÜÜVE-LYDIA TOOMPERE

etenduse juht → KARIN UNDRITS

Esietendus 11. juunil 2021 Viinistu katlamajas

I VAATUS

- 1.
1. talupoeg – Kersti Heinloo
2. talupoeg – Liisa Pulk
3. talupoeg – Ivo Uukkivi
4. talupoeg – Jüri Tiidus
5. talupoeg – Taavi Teplenkov
6. talupoeg – Tiit Sukk
7. talupoeg – Markus Luik
- Naine lapsega – Marta Laan

- 2.
- Isa – Ivo Uukkivi
- Ema – Kersti Heinloo
- 10-aastane Marie – Marta Laan
- 8-aastane Mats – Jüri Tiidus
- 5-aastane Jüts – Taavi Teplenkov
- Kubjas – Markus Luik
- Neiu Tiina – Liisa Pulk
- Sepp – Tiit Sukk

- 4.
- Hiir – Markus Luik
- Juku – Tiit Sukk

- 3.
- Isa – Ivo Uukkivi
- Ema – Kersti Heinloo
- Vanaema – Liisa Pulk
- Mari – Marta Laan
- Tulevikuvaimud:
- Vene – Taavi Teplenkov
- Itaalia – Tiit Sukk
- Tänavatoit – Markus Luik
- India – Jüri Tiidus

- 5.
- Aadu – Taavi Teplenkov
- Linda – Marta Laan
- Aadu isa – Ivo Uukkivi
- Sulane – Jüri Tiidus
- Lehm – Kersti Heinloo
- Lammas – Liisa Pulk
- President Päts – Markus Luik
- Autojuht – Tiit Sukk

II VAATUS

- 6.
- Isa – Ivo Uukkivi
- Peeter – Jüri Tiidus
- Hiromant – Liisa Pulk
- Tiina – Marta Laan
- Ema – Kersti Heinloo
- Võõras noormees – Tiit Sukk
- Korporant – Taavi Teplenkov
- Korporant – Markus Luik

- 7.
- Arno – Markus Luik
- Õpetaja – Taavi Teplenkov
- Milvi – Kersti Heinloo
- Pilvi – Liisa Pulk
- Silvi – Marta Laan
- Joosep – Jüri Tiidus
- Rein – Tiit Sukk
- Tõnis – Ivo Uukkivi

- 8.
- Ema – Kersti Heinloo
- Merike – Marta Laan
- Ants – Tiit Sukk
- Pille – Liisa Pulk
- 9-aastane Urmas – Taavi Teplenkov
- Robert – Markus Luik
- Surm – Ivo Uukkivi

- 9.
- Maris – Liisa Pulk
- Wilhelm – Jüri Tiidus
- Naine lapsega – Marta Laan
- Vend Mart – Markus Luik
- Tädi Anne – Kersti Heinloo
- Signe – Taavi Teplenkov
- Signe mees – Ivo Uukkivi
- Jüri – Tiit Sukk

Pianist Johan Randvere või Jakob Teppo

KALLID KADUNUD KADAKA SAKSLASED

Linda Kaljundi

„Paljud Helme talud paistavad möödaminejale silma kui väikesed mõisad: elumaja rehest lahus, akendega ja korstnatega karjalaut, kivist tall, elumaja juures vilja- ja marjaaed, akende all lillepeenrad; õue ümber ilupuud; elumajas ei puudu valgust ja ruumi; leidub ka puhas tuba ehk saal pehme mööbliga või vähemalt sohva lauaga, kus külalisi vastu võetakse, seinad on värvitud või paberiga üle löödud, peegel ja pildid ripuvad seintel, lilled akendel, põrmanduriided maas; valged, puhtad aknaeesriided meelitavad sisse astuma. Riides käiakse pühapäeviti ja pidudel herraste-viisi, süüakse hästi, liha, heeringas, või, kohv ja tee on igapäevased söögid ja joogid.” Nii kirjeldas Lõuna-Eesti talusid 1911. aastal August Marfeldt, kellest sai 1920.–1930. aastatel legendaarne Viljandi linnapea August Maramaa. „Mõisaorjusest vabanemine ei toimunud päris kaotusteta meie rahvale,” kirjutas mälestustes arhitekt Edgar Johan Kuusik ning meenutas nostalgiliselt mõisate eeskujud põllu- ja majapidamise, tsiviliseeritud käitumise, rõivastuse ja toidu osas. Sama tões oma memuaarides Karl August Hindrey.

Need näited käivad jõukama rahva kohta, kuid tihedad põimingud puudutasid ka väga paljusid teisi. Sageli kujutatakse eestlasi ja baltisakslasi olevat elanud justkui kahes omaette maailmas. Ometi elas väga palju inimesi kahes maailmas korraga – nende elu kulges kuskil mõisa ja talu vahepeal. Mõisateenijatena (kupjad, aidamehed, toatüdrukud ja -poisid, köögitüdrukud, aednikud, kutsarid, puusepad, mõisasulased ja -tüdrukud,

karjased jne) töötas 5–10% talurahvast. Vanema eestikeelse kirjavara seast mainitakse kooliõpikutes tavaliselt piiblitõlkeid. Mastaabilt ei jää palju alla „Köki ja Kokka Ramat”, mis ilmus juba 1781. Eestlastest mõisateenijatele mõeldud raamat on 753 lehekülge paks ja sisaldab 986 retsepti.

Kuigi sellest arvukast „vahepealsest rahvast” on jäänud vähe kirjalikke mälestusi, leiab nende järgi rohkelt pärandist. Mõisateenijate vahendatud saksa mõju võib näha 19. ja 20. sajandi vahetuse taluarhitektuuris, interjöörides ja verandadel, mööblis, toa- ja õuetaimedes, toidus ja lauakatmisel, tähtpäevade ja sünnipäevade pidamise kommetes jne. Omaaegsetel fotodel näeb saksiklikes rõivastes ka lihtsamat rahvast, kes sageli kannavad uhkeid saksapäraseid nimesid. See on seotud eestlaste elujärje paranemisega talurahvareformide, teoorjuse ja liikumispiirangute kaotamise järel. Ajaloolane Ea Jansen on tõdenud: „Üldiselt tähendas „kultuurne” eluviis paremale järjele jõudnud eestlase jaoks 19.–20. sajandi vahetusel esmajoonel elada nii nagu „saksad” – baltisakslastest mõisnikud ja linnakodanlus. Olgugi et lõhe ja vastastikune võõristus talurahva ja sakste vahel oli sügav, elati ikkagi kõrvuti ning talumats pani teraselt tähele aadlielu iseärasusi ja võttis sealt ühteist üle – vaimulaadist ja kommetest, ka asjademaailmast.”

Kui põimumine oli nii põhjalik, siis miks on see sama põhjalikult ära unustatud? Miks mõeldakse eestlaste ja baltisakslaste suhetest igikestva Mahtra sõja, vaenu ja vägivalda võtmes? Oluliseks märksõnaks on siin orjaöö, mis läbib punase niidina eestlaste rahvusliku ärkamise aegset kirjavara Koidulast ja Jakobsonist alates. 19. ja 20. sajandi vahetuse eestlusele oli iseloomulik suurem või väiksem saksaviha: selle taga oli palju isiklikku tõrjutuse ja alaväärsuse kogemust, aga vastan-

dumine aitas ka emantsipeeruda. Sellele, et suhe baltisakslastega oli keeruline ja vastuoluline, osutab hästi sel ajal eesti kirjanduses levinud eestlase ja baltisakslase vahelise õnnetu armastusloo motiiv. Justkui mõnes Euroopa endises asumaas, segunesid ka eestlaste suhetes baltisakslastest (koloniaal)isandatega niisiis vihkamine ja jäljendamine. Vaenamine, tihedate põimingute ja kultuurimõjude unustamine võimaldas iseseisvuda – kõige eredamaks näiteks on „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele” (1918), kus räägitakse pimedast orjaööst ja võõraste rahvaste vägivaldavalitsusest. Sakslastele vastandumise oluline osa oli ka eesti oma stiili arendamine. Eriti innukalt hakati kõike võõrast eesti kultuurist ja elukeskkonnast välja juurima 1930. aastate teisel poolel saabunud vaikelu ajastul, sealhulgas ka saksapäraseid nimesid. Eestlaste ja sakslaste konflikti rõhutamine oli väga kasulik ka nõukogude võimule, mis tegi sellega algust juba II maailmasõja aegses propagandas. Just siis said Jüriöö ülestõusust ja Mahtra sõjast eesti ajaloo kõige olulisemad tähtsündmused, kinnistus lõplikult arusaam pikast pimedast orjaööst ja varju jäid kultuuriülekaned.

Ka tänases päevas on tähelepanu omakultuuril, loodusläheduse ja algupära otsimises. Ajastu vaimuga sobib hästi Tammsaare „Tõe ja õiguse” aineline film (2019), milles kujutatud eesti talupoegade keskkonnas ei ole kohta õieti mingitele võõrmõjudele. Soovimata filmi ennast sugugi kritiseerida, võib selle kõrval aga mõelda selliste veidi hilisemat aega kujutavate filmide peale nagu Oskar Lutsu ainetel loodud „Kevade” (1969) ja „Suvi” (1976). Need eesti identiteedi jaoks sama võtmelised teosed on hea näide selle kohta, et üks ei välista teist – saksaviha, mis väljendub baltisaksa poiste parve põhjalaskmises ja nendega kaklemises, eksisteerib siin käsikäes Paunvere alevi ja selle asukate üsnagi saksikliku väljanäge-

misega. Kultuurimõjude ja põimingute tähtsuse eesti kultuuris toovad hästi esile ka sellised tüvitekstid nagu Eduard Vilde „Pisuhänd” (1913) ja Eduard Bornhöhe „Tallinna narrid ja narrikesed” (1892) – mõlema tähendust on võimendanud legendaarsed, kadakasaksiklikku miljööd rikkalikult kujutavad telelavastused (vastavalt 1981 ja 1982). Väärib märkimist, et selle kõrval on mõlemad autorid, tädi- ja Eduardid oma ajalooliste jutustustega aidanud võimsalt kaasa ka orjaöö kuvandi ja saksaviha loomisele.

Moel või teisel on paljud Andrus Kiviräha tekstid tegelenud just sarnaste küsimustega – kas eesti kultuuri juuri tuleks otsida kultuurivahetusest või algupärasest ja puutumatust pärandist. „Rehepapp” (2000) mitte ainult ei parodeerinud lugu raskest mõisaorjusest, vaid peegeldas agara mõisast näppamise ja varastamise kaudu ka intensiivseid kultuurimõjusid. „Mees, kes teadis ussisõnu” (2007) võttis seevastu teemaks võõrast puutumata omakultuuri ihaluse. Sugugi mitte vähem olulisena on Kivirähk näidanud, et üheks paremaks viisiks nendest keerulistest ja laetud teemadest rääkimiseks on huumor.

Linda Kaljundi on ajaloolane, Eesti Kunstiakadeemia kultuuriajaloo professor, Tallinna Ülikooli keskkonnaajaloo vanemteadur.

Pojeng, murtudsüda, floks ehk aed-leek-
lill, ruuge päevaliilia, tokkroos – nende kohta
öeldakse ikka, et vanad taluaia lilled. Mõnda
neist võib kohata isegi hüljatud taluaseme-
tel, peaaegu kindlasti aga põlvkondade viisi
korras hoitud talukohtades, paljud mäletavad
neid maa(vana)vanaemade aedadest. Eesti
tallu jõudsid nad aga mõisaaiaist, nii et ühtlasi
on nad ka vanad mõisaaia lilled.

AJAS RÄNDAMINE

Andrus Kivirähk ja Hendrik Toompere vestlesid 2020. aasta septembris Tallinna Kirjandustänav festivalil oma eesootavast koostööst, lavastusest „Talupojad tantsivad prillid ees“. Andrus oli hiljuti saanud 50-aastaseks ja alustanud lavastajana proove oma näidendiga „Keiserlik kokk“. Allpool mõned katkendid sellest Tammsaare muuseumis toimunud jutuajamisest.

Hendrik Toompere: Me oleme sinuga päris palju tükke koos teinud, sina kirjutanud ja mina lavastanud.

Andrus Kivirähk: Kõige esimene oli „Atentaat“, ammu-ammu, möödunud sajandil. Siis oli „Rehepapp“, „Rehepapp ja näärisokk“ ...

... „Surrealistid“, „Neegri vabastamine kõrgel kunstilisel tasemel“.

Sellise pealkirjaga seda nüüd vist enam teha ei saakski. Ja kui kõik hästi läheb, siis järgmisel aastal peaks tulema „Talupojad tantsivad prillid ees“.

Kui palju näidendeid sa kirjutanud oled?

Ei tea.

Shakespeare on vist rohkem?

Tšehhovil on 5 näidendit, aga Lope de Vega vist üle 200. Mul vast nii 30. Päris piinlik.

Sinu näidendit „Keiserlik kokk“ on korra juba lavastatud [2008, R.A.A.A.M.], nüüd otsustasid ise teha. Mis kaalutlusel?

Kui sa kirjutad näidendit (romaaniga on teistmoodi), siis kirjutamise ajal lavastad selle mingis mõttes läbi. Vaimusilmas näed lava ja kuidas see asi seal võiks toimuda. Kui päris lavastus sünnib, siis ta on teistmoodi. Midagi jääb kripeldama, tahaks

enda varianti ka laval näha. „Keiserliku kokaga“ nii läkski, Ingomar Vihmar seda Viinistul lavastas ja ei olnud üldse paha, aga ta tegi hoopis teistmoodi, kui ma olin mõelnud ja mind on kogu aeg natuke vaevanud, et tahaks „oma lavastust“ näha. Kui juubel lähenes, siis mõtlesingi, et äkki oleks hea võimalus ise ära lavastada, peaks sellega sünnipäeva. Rääkisin su pojaga [Hendrik Toompere jr, Eesti Draamateatri kunstiline juht], ta oli nõus ja nüüd olemegi nii kaugel, et esimene proov oli ära. Kui ma täna siin teie käest koroonat ei saa, siis loodetavasti novembris on esietendus [oli 11. novembril 2020].

Minu meelest oled sa autorina küllaltki leplik. Olen tihtipeale mõelnud, et ma lavastajana ju väga ei uuri, mida sa kirjutades mõtlesid. See, mis teatris sünnib, on lavastaja looming, tema ehitab teksti peale oma paralleelteksti, mis väljendub osatäitjate valikus, suhetes, situatsiooni muutustes jne. Oled palju oma tükide proovides käinud, kuidas sul valulävega on – et ei, nii ikka ei lähe, see on täitsa mööda, siin peaks midagi teisiti tegema...

Annan endale aru, et lavastaja on kapten laevas. Proovis ma lavastajaga ei vaidle. Vähemalt näitlejate ees kindlasti mitte. Kuidas see välja näeks – meie kahekesi lavastajaga vaidleme ja näitlejad vaatavad pealt, et kellele õigus jääb? Võib-olla omavahel proovin nõu anda. Olen üsna tolerantne. Lavastamine on uus looming. Eriti kui vaatan teiste autorite tükke, Shakespeare'i või Ibsenit või Tšehhovit, siis mul on huvitav, kui ei tehta krestomaahtiliselt, vaid kui lavastaja lisab midagi omalt poolt, nagu Mati Unt tegi ja nagu sina oled palju teinud. „Hamletit“ ju kõik teavad, seda üks ühele lavastada on mõttetu, mingi konks peaks sees olema. Samas kui minu tükki lavastatakse, siis mingis mõttes tahaks näha seda enda varianti ka. Aga mul ei ole väga suuri šokke olnud, üldiselt olen üsna rahul

sellega, mis lavastajad teevad.

Näidendi kirjutamisel võivad olla täiesti erinevad lähtekohad. Üks on see, et sul tuleb endal idee, teine aga see, nagu meiegi oleme paar korda teinud, et mul tekib idee ja ma räägin sulle, et mis oleks võimalik sellest arendada-aretada. Nagu „Syrrealistide“ puhul.

Sa võid küll kirjeldada, aga see on rohkem suuna näitamine, mul endal peab tekkima vajadus kirjutada, miski asi, mida ma selle teksti kaudu tahan ajada, mis on minu enda jaoks, minu loomingus väga oluline. Ma ei kirjuta enne, kui see on minu teemaks saanud. Kui mulle on tähtis see asi valmis kirjutada, nii et muud ei tahagi sel hetkel teha. Kui seda vajadust ei teki, siis tellimustööd teha – noh, ma ei oska, ei viitsi ka. Kirjutamine pole kellelegi teene osutamine.

Kas see on ajas muutunud? Kui „Atentaadi“ kirjutasid, polnud sa kolmkümmendki.

„Atentaat“ oli puhtalt minu näidend. Aga viimasel ajal on enamasti mingi impulss väljastpoolt tulnud, kas vihjatakse mingit teemat või ütleb mõni näitleja, et kas sul oleks midagi mulle mängida anda.

Kui sain kätte „Talupojad tantsivad prillid ees“, olin siiralt üllatunud, minu meelest oli see neli korda parem, kui oli minu algiide.

Idee ongi ...

Luukere?

Seemnerakk. Idee on 1-2 lauset, aga mida kirjutada, selle peab välja mõtlema. Kuidas see lugu algaski? Mäletan, et tulime meie ühise sõbra Ervin Õunapuu sünnipäevalt ja sa autos rääkisid.

Idee kummitas kaua aega. Räägitakse küll, et meil oli 700 aastat orjapõlve ja baltisakslased olid eestlaste suurimad vaenlased, aga kui ha-

kata eesti kultuuri lähemalt silmitsema, siis näeme seal palju mõjusid, mis on otsejoones mõisast pärit. Kui palju on kasvõi saksa keelest pärit sõnu! Mõnel on seda teadmist raske taluda, aga seda kultuurisidet ei tohiks ära peita. Vaat see oligi algidee, lähtepunkt. Sa oled sellest kirjutanud üheksa episoodiga toreda näidendi, ränna-ku hämarast mõisaajast tänapäeva.

Neid asju, kus eestlased on saanud midagi sakslastelt, on nii palju, et üritada kõike ühte narratiivi põimida tundus mõttetu ja keeruline. Pigem näidata erinevaid episoodide. Eesti kultuur on muutunud väga palju tänu sellele, et talupoegade või pigem mõisateenijate järglased õppisid ära saksa keele ja said lugeda saksakeelseid raamatuid paruni raamatukogust. Oli muidugi ka nii, et eestlased vihkasid sakslasi ja kui vähegi võimalik, panid mõisale tule otsa ja ajasid saksad kotti, aga samas õppisid neilt palju, jäljendasid. Kõik ahviti järele. Kuidas elutuba peaks välja nägema, aias peaks kasvama lilled ja õunapuud, riietus – kui inimene vähegi rikkamaks sai, katsus endale midagi sellist selga ajada, et näeks välja nagu mõisahärra. Eesti üliõpilased asutasid sakslaste eeskujul seltse ja korporatsioone, Tammsaare on sellest mürgiselt kirjutanud, kuidas eestlased panevad värvimütsid pähe ja laulavad samu laule, mida saksa buršid, üritavad olla nende sarnased. Näidend algab mõisate põletamisega, kus saksad aetakse kotti, viimases pildis on eestlased ise suurteks eurooplasteks hakanud ja keegi võtab endale Saksamaalt mehe. Väike armas tubli Saksa mees, eriti millegagi hakkama ei saa. Üks episood on sellest, et igal eestlasel on mõni parunist esivanem. Ka mina mäletan lapsepõlvest, et ühe vanaema kohta, kes oli nii-öelda tüdrukulaps, räägiti, et „meie memme isa on tegelikult parun“. Perekonnalegend. Arvan, et väga paljude eestlaste soontesse on saksa verd jõudnud.

Mõni aeg tagasi pakuti, kas ma ei sooviks lasta teha oma suguvõsast genealoogilist uurimust. Miks mitte! Ainuke tingimus, et see avaldati ühes ajakirjas.

Ka mulle tehti see ettepanek!

Ma ei näe lootustki, et minus sinivereline alge oleks. Ema poolt on kõik kupjad, kiltrid, kõrtsmikud, aidamehed, sellised kakleja tüüpi, rusikad püsti. Isa poolt on reas Mulgimaa taluperemehed.

Ega minulgi selles uuritud suguvõsas midagi välja tulnud. Vanaema liini on raske uurida, pole ju mingeid kirikuraamatute sissekandeid ega tõestusi. Genealoogid ajavad dokumentide järgi rida, legende ja muinasjutte nad ei arvesta. Aga Hendrik, ära muretse, vast ikka leidub mõni salajane parunihärä sinu sugupuus ka!

Ikka räägitakse, et me oleme tuleviku ees võlgu, aga mulle tundub juba pikka aega, et me oleme suuresti mineviku ees võlgu. Millist vaeva pidid esivanemad nägema, et kogu elu-oluga toime tulla, et meie saaks siin mõnusasti istuda ja ei peaks maad kündma ja lehma lüpsma ja seapõrsast toitma.

Me elamegi nii, nagu kunagi saksa mõisnikud. Ja veel palju paremini.

Sa oled suur ajaloo huviline, kas algusest peale? Ikka algusest peale. Kooli ajal oli ajalootund kõige tähtsam, olin veendunud, et lähen Tartu Ülikooli ajalugu õppima. Kui aeg kätte jõudis, siis millegipärast läksin ajakirjandust õppima. Mis ongi võib-olla õige, sest mulle meeldib ajalooraamatuid lugeda, aga arhiivis istuja tüüpi ma ei ole. Mulle meeldivad ajaloos legendid, anekdoodid, põnevad detailid igapäevaelust, ajalugu kui ammendamatu lugude allikas. Nii palju juhtumeid, nii palju isikuid! Ka inglise ja prantsuse ajaloost

on huvitav lugeda, aga just Eesti enda ajalugu on hästi tore teada, inimesi, kes on siinsamas Tallinnas kõndinud ja tegutsenud. Kahju neist, kes seda ei tea, mingi väga oluline asi on neil jäänud saamata. Armastame reisida ruumis, aga ajas rändamine on samuti väga põnev. Ette rännata eriti ei saa, ulme mind ka ei huvita, aga tahapoole minna ja teada, mis enne tehti ja kes siis elasid – see on hästi põnev ja seda saab just nimelt raamatute kaudu teha. Ja seda saab ka praegu teha, kui maailm muidu lukus on.

**HENDRIK TOOMPERE LAVASTATUD
ANDRUS KIVIRÄHKI NÄIDENDID
EESTI DRAAMATEATRIS**

„Atentaat” 20. aprill 1997

„Rehepapp” 10. oktoober 2001

„Rehepapp ja näärisokk” 14. detsember 2001

„Syrrealistid” 14. juuli 2006

„Neegri vabastamine kõrgel kunstilisel tasemel”
10. oktoober 2010

„JALGRADA VÄLJAKÄIGU KOHA JUURDE ÕIGE ROHTUND“

Sõna *peltick* leidub Heinrich Gösekeni eesti keele sõnastikus juba 1660. aastal, aga tegelikkuses püsis eestlaste käimlakultuur arhailisena veel 20. sajandilgi. 1930.–40. aastail aeti paljudes taludes läbi käimlata, selliseid tuli ette veel 1960.–1970. aastail.

Suurte nakkushaiguste (tüüfuse ja koolera) puhangute ajal 1867–1868 oli väljakäigukohtade puudus kõige tuntavam, need olid tundmatud või põlatud asjad, väljas käidi „nurga taga“ ja haiged otse maja ees, nii kaugel, kuhu minna jaksati. Nõu-
anne väljakäik ehitada ja maa lubjaga puhastada naerdi välja: „Ega sinna kongi ometi keegi asjale ei läheks“ („Eesti argielu“).

Nakkushaiguste leviku tõkestamiseks püüti talupoegi sundida käimlaid ehitama, otsustavalt tegutsesid Saksa okupatsioonivõimud Esimese maailmasõja lõpus. „Väljakäigukohad on okupatsiooni ajast kõigil. (Käsk oli väljaant kohaliku komandatuuri poolt väljakäigukohtade ja kaevude üle. Väljakäigukohad pidid kõigil olema ja korras. Kaevud pidid kaanega olema ja ei tohtinud lautade ja väljakäigukohtade lähedal olla.)“ („Kasimata talupojad ja kabedad intelligendid“).

Ent pealesunnitud asjadest loobutakse sage-
li esimesel võimalusel, sama juhtus mõnelgi pool käimlatega. Kui talumees peldikut ehitada ei tahtnud, siis jätkati ikka vanaviisi. Tähelepanek 1922. aastast: „Kus väljakäigukohtasi pole (ligi 60% taludes), seal käidakse puupinu, aida, lauda, rehealuse nurga taha, ligidal olevatesse põõsastesse, rohtaeda, põllule. Talvel seatakse mitmes kohas

haokood püsti lumesse väljaskäimise kohale varjuks“ („Eesti argielu“).

Juba 1881. a koostas C. R. Jakobson moodsad taluelamute plaanid ja seal oli käimla kavandatud majja, kuid Jakobsoni soovitusi ignoreeriti praktikas kaua aega. 1883. a andis Eestimaa kuberner vürst Šahhovskoi välja puhtuse pidamise eeskirja, mille kohaselt tuli inimkeha jääkide kogumiseks kaevata elumajast eemale pooleteise meetri sügavune auk ja kui see poole võrra täis sai, siis lubja ja mullaga kõvasti kinni katta ning kaevata uus. Samuti pidid peldikud olema laatade ning avalike hoonete lähedal. Uurimused näitavad, et sellest korraldusest suuremat välja ei tehtud. Leidus mõisnikke, kes nõudsid oma valla talupoegadelt peldikute ehitamist, aga see polnud siiski üldine. Algelised peldikud olid 1920. aastatel olemas umbes pooltes Eesti taludes. Kõige rohkem oli neid Viljandi, Pärnu ja Tartu maakonnas – ligikaudu 70% taludes. Kuid paikkonniti oli neiski piirkondades väga suuri erinevusi – ühes külas võis peldik olla kõigis taludes, naaberkülas aga puudus täielikult. Samasugune olukord oli ka teistes maakondades. Peale selle oli küllalt palju (ligi 1/4) peldikuid, mis ei rahuldanud minimaalseidki tervishoiunõudeid („Kasimata talupojad...“).

Talurahva meelest puudus nendeks vajadus, nende mõttekuses kaheldi, põllurammu ei tahetud raisku lasta minna. „Nagu ma mäletan oma eelkoolieelset aega, käidi meil talvel lautade taga oma loomulikke tarbeid rahuldamas. Kevadeti visati neile paikadele umbrohtu ja mulda peale ja mõne aja pärast koristati ära ja sõnnik viidi kesa-põllule. Kevadest talveni käidi lähedaloleval karjamaal nn sitalepikus oma asju õiendamas“, rääkis 1911. a sündinud kooliõpetaja („Eesti argielu“). Käimla võidi küll ehitada, aga kui see oli ebamugavalt kaugel, ei kasutatud seda ikkagi. „Jalgrada väljakäigu koha juurde õige rohtunud“, märgiti Läänemaa talu kohta 1922. a Tartu Ülikooli Tervis-

hoiu Instituudi raportis.

Käimla ehitamisel lähtuti pigem sotsiaalsetest nõuetest, mitte hügieenilistest: lagedamates paikades ja tihedamates külates oli neid rohkem, nt Läänemaa ja Saaremaa külates.

Eesti talupojad ei olnud kuidagi erandlikud, ka nt Rootsisis leidis 19.–20. sajandi vahetuseni primitiivseid käimlaid, „latt seina ääres” või sõnniku-hunniku kohal.

„Peldik oli Eesti talurahva jaoks vööras, aga veel vöörastavam tundus mõte, et käimla võiks asuda elamuga ühe katuse all. Viimast hakati 1920.–30-ndail aastail ajakirjanduses ja nõuanne-tes kõvasti propageerima kui palju mugavam ja hügieenilisemat varianti. Tol ajal rajati Eestis kümneid tuhandeid uusi asundustalusid, kuid ikka oli peldik see, mis ehitati viimasena, kui üldse ehitati; majja sisse ehitati käimlaid aga imeharva” („Kasimata talupojad...”).

Kuigi üldlevinud arvamuse kohaselt oli peldik asjata uhkus, millela saab hakkama, siis jõukamad taluperemehed tahtsid ajapikku „parematest inimestest” ikkagi eeskuju võtta.

Linnades ehitati kanalisatsiooni ja veevärgi puudumisel käimlad eeslinnades kuni 1880. aastateni majast eemale puukuuri otsa. Kui 19. saj lõpul hakati ehitama tuulekodasid, toodi sinna ka käimla. 20. saj esimesel poolel toimus kiire murrang. 1930. aastal oli Eesti linnades omaette käimla (WC või kuivkäimla) 58,3% korteritest, 1935. aastal juba 86,2%. Suhtumine hakkas muutuma koos noore, haridust ja sh ka hügieenialast haridust saanud põlvkonnaga. Muutusid ka hoiakud puhtuse ja mustuse, loomulike vajaduste rahuldamise privaatsuse, intiimsete toimingute suhtes. Kui 19. sajandil ei häbenetud maal loomulikke vajadusi rahuldada teiste nähes, siis 1920.–1930. aastatel muutusid sellekohased kultuurinormid ja nõnda mõistagi ka arusaam ruumide vajadusest.

Refereeritud Heiki Pärdis raamatust „Eesti argielu. Teekond moodsasse maailma” (Tänapäev, 2017) ja artiklist „Kasimata talupojad ja kabadad intelligendid. Hügieeniolud 20. sajandi alguse Eesti külas” (Tuna nr 4, 2002).

Saamaki peldik Hiiumaal.

PILGUHEIT SAKSA LAENSÕNADELE EESTI KEELES

Jüri Viikberg

Tarvitseb vaid majas veidi ringi vaadata ja palun väga, siin nad on! Majast paistavad *kamber, köök, pööning, kelder, trepp ja korsten*, köögist paistavad *pann, pott, kruuk, kruus, nõör, paber, käärid, seep*, kambrist paistavad *pink, tool, peegel, riul, kapp, lühter, lamp*, keldrist paistavad *aam, lähker, pütt, toober, vaat, sahvrist toop, kahvel, sink, suhkur, pärm, vorst, kook, moos, sült*. See kaldu kirjutatud kirju sõnaseltskond pärineb nimelt saksa keelest.

Laensõnade näol on tegu teistest keeltest laenatud sõnadega, mis on eesti keeles kodunenud ja kohanenud meie keele häälikulise struktuuriga. Kasutajad ei taju neid sõnu üldjuhul enam võõrana, sest neil puuduvad võõrsõna tunnused (vrd näiteks *kahvel, kapsas, kool, raamat, sink, suhe, tehas* põlissõnadega *hõbe, kaas, kotkas, lehm, sammal, vänge*). Enamik uusi sõnu lisandubki keelde laensõnadena, sest kultuuri kontaktid toovad esile uusi asju ja mõisteid, mis võetakse kasutusele koos neid tähistava sõnaga. Nii on tulnud eesti keelde *peegel, pudel, pirukas, korsten, pipar, pasun, meisel, vedru, kaamel* jpt. Laensõnade puhul on iseloomulik, et laenatakse kontaktkeeltest, mis esindavad võimu, millel on arvukamalt kõnelejaid ning millel eeldatakse olevat suurem mõju ja prestiiž. Eesti ajalugu tundes on arusaadav, et valitsejate keelena on eesti keelt otseselt mõjutanud kord (alam)saksa, kord rootsi, kord vene

keel. Vanade kultuurilaenude, eriti ristiususõnavara puhul tuleb aga arvesse võtta, et olgugi sõnad ise – nt *altar, ingel, kabel, klooster, kool, paavst* – kas kreeka või ladina algupära (*altäre, ángelos, cappella, claustrum, schola, papa*), meieni on nad jõudnud sageli alamsaksa keele (*altar, engel, kappel(le), klöster, schole, pawest*) kui vahendajakeele kaudu või toel, mitte otse.

■
Ammused laensõnad peegeldavad keskaegse Euroopa elukorralduse tulekut Eesti alale. Nende seas on rohkesti ühiskonna-, linna-, usu- ja hariduselu uuendanud sõnavara, aga ka uute tarbesemete, toiduainete, tööriistade, elukutsete jm nimetusi. Ristiusk ja kristlik maailmapilt hakkasid määrama eestlaste elukorraldust, kirikukalendri järgi jagati aega nädalateks, argi- ning pühapäevadeks. Piibli- ja pühakunimede eeskujul uuendati eestlaste põlist nimesüsteemi, kirikukirjanduse ja eesti kirjasõna loomisega tekkis võimalusi osasaamiseks euroopalikust kultuuri- ja hariduselust. Alamsaksa laensõnu lisandus eesti keelde sedavõrd palju, et senistes käsitlustes on neid harilikult esitatud teemade või mõistealade kaupa. Esitagu neid napi valikuna siingi. Ehitistega seoses tulid käibeale *ruum* (< alamsaksa *rûm*), *kamber* (< *kammer*), *köök* (< *köke*), *pööning* (< *böninge*), *kelder* (< *keller, kelder*), *küün* (< *schune*), *tall* (< *stal*), aga ka *trepp* (< *treppe*), *korsten* (< *schor-stên*), *võlv* (< *welve*), *torn* (< *torne*) ja *müür* (< *müre*), mis viitavad ühtlasi kivihoonete rajamisele. Ehitamisega seoses võeti kasutusele *latt* (< *latte*), *palk* (< *balke*), *klaas* (< *glas*), ustele-akendele tekkisid *haak* (< *hâke*), *kramp* (< *krampe*), *hing* (< *henge*) ja *link* (< *klinke*). Eluruumidesse ilmusid *pink* (< *benk*), *tool* (< *stôl*), *peegel* (< *spêgel*), *riul* (< *riôle*), *kapp* (< *schap*), *lühter* (< *luchtere*), *lamp* (< *lampe*) ja *[lambi]taht* (< *dacht*), majapidamisse võeti üle *pann* (< *panne*), *pott* (< *pot*), *kruuk* ja *kruus* (< *kruke, krus*), *nõör* (< *snôr*), *paber* (< *papîr*), *käärid* (<

schere), *seep* (< *sêpe*), *pilt* (< *bilt*), *tekk* (< *decke*). Anumate ja mõõtudena tulid kasutusele *aam* (< *âme*), *lähker* (< *lecker, lecher*), *pütt* (< *bütte*), *tiin* (< *tīne*), *toober* (< *tober*), *toop* (< *stôp*), *vaat* (< *vat*), toidutegemist rikastasid *suhkur* (< *sucker*), *pärm* (< *berme*), *vorst* (< *worst*), *kook* (< *kôke*), *moos* (< *môs*), *sült* (< *sulten*) jpm. Kõigest sest elukorralduse teisenemisest ei jäänud puutumata ka koha- ja isikunimed. Eesnimed, mida peame eestlastele tüüpiliseks ja iseloomulikuks, nt Jüri, Mari, Madis, Mihkel, Andres, Ella, Leeni, Liine, on mugandatud pühakunimedest ja jõudnud meile alamsaksa keele vahendusel.

■ Tallinna linnaarhiivis leidub alamsaksa materjalide seas ürikuid, kus kirjas ka mõningate eestlastest linnaelanike nimed. Nende hulgas märkame eestlastel selliseidki liignimesid, mis on lähtunud alamsaksa laenudest, näiteks *Hund*, *Hanß* (1625), *Sick*, *Hans* (1570), *Wytyka*, *Pagel* (1557), *Hamer*, *Hans* (1559), *Crus*, *Michell* (1553), *Plaster*, *Peter* (1481), *Potte*, *Hans* (1557), *Wocke*, *Hans* (1570), *Worst*, *Jürgen* (1557). Need nimed osutavad, et vastavad laensõnad on olnud juba tuttavad ja käibel ka eestlaste seas ning eesti keeles.

■ Üleminek alamsaksa keelelt ülemsaksa keelele 16. sajandil tähendas eesti sõnavara jätkuvat rikastamist kultuursõnavaraga. Eesti keelde lisandusid näiteks *aabits* (< saksa ABC[*-Buch*]), *krihv* (< *Griffel*), *kamm* (< *Kamm*), *kartul* (< *Kartoffel*), *kleit* (< *Kleid*), *loss* (< *Schloss*), *meisel* (< *Meissel*), *rehkendama* (< *rechnen*), *pirn* (< *Birne*), *sahtel* (< *Schachtel*), *supp* (< *Suppe*), *tisler* (< *Tischler*), *vürts* (< *Würze*) jmt väga paljudes eluvaldkonnas.

■ Alati ei olegi võimalik üheselt fikseerida, millist keelest on eesti laensõna pärit. Näiteks sõna *apsat* 'konts' puhul tulevad lähtevormidena arvesse nii alamsaksa *afsatz*, saksa *Absatz* kui ka

eestirootsi *apsat* (st üks ei välista teisi). Olgugi et *plasku*-sõna peetakse kindlalt rootsi laenuks (sõnast '*flaska*'), siis olgu täpsuse huvides mainitud, et Heinrich Gösekeni sõnastikus (1660) on samas tähenduses eesti *Laski* ja *lascki* (< alamsaksa *vlasche*), J. F. Wiedemanni sõnastikus (1869) leidub aga sõna *plaśś* (< sks *Flasche*). (Joogi)pude li tähenduses on eesti keeles fikseeritud seega kolm sõna, igaüks ise keelest. Kolm sõna ja kolm seletusvõimalust.

Katkendeid artiklist „Pilguheit saksa laensõnadele eesti keeles“, Oma Keel nr 1, 2014

Jüri Viikberg on keeleteadlane, uurinud eesti keele kontakte, murdeid, soome-ugri keeli ja väliseestlaste keelekasutust, ta on Eesti Keele Instituudi vanemleksikograaf, Wiedemanni keeleauhinna laureaat (2021).

„MA ARMASTASIN SAKSLAST“

A. H. Tammsaare

Nõnda läksime ülikooli kindla eelteadmisega, et nüüd algab puhkus, nüüd algab meelelahutus, lõbu, elurõõm, eluõnn, nüüd algab kõik see, millega meid tänini ahvatletud ja millest meid ometi eemal hoitud. Karikas on ääreni täis, pole muud vaeva kui tõsta ainult suule ja joo võimalikult suurte söömudega.

Niisugused olid paljude, väga paljude tundmused. Sellepärast siis, mis seal nii väga imestada, kui me ülikooli astudes trügisime korporatsioonidesse. Need pidid olema ju igivanast ajast saadik noorte muretuse, elurõõmu ja igasuguste lõbude pesapaigad. Sest miks muidu läksid meie vonide, parunite ja krahvide pojad kõik sinna! Nemad pidid ometi teadma, mis tähendab elus rõõm, mis tähendab muretus ja lõbusalt pillav elu. Sellest olime kuulnud lapsepõlvest saadik oma isadelt-emadelt vanematelt vendadelt ja õdedelt, sugulastelt ja tuttavailt. Jumal oli valla kaela ladunud kõik vaevad ja hädad, kuna mõisas pidi kestma samal ajal lakkamatu pidu, nõnda arvati. Vallas valitses vahetpidamata puudus, isegi nälg, mõisas alaline küllus, rikkus, toredus.

Aga nüüd ei olnud enam mõisaid, nüüd oli ainult vald ja vallas peremehed. Kuhu läks nüüd mõisade lõbu ja rõõm, nende toredus ja rikkus, nende pillav elu? See ei võinud ja ometi maailmast kaduda, selleks oli teda liiga kaua imetletud ja kadestatud, selleks oli ta kõigile liiga ahvatlev ja hukutav. Meie isad rääkisid millalgi teatud uhkustundega sellestki, kui nad oma härja said müüa mõisatallis nuumamiseks, miks ei pidanud neid siis kõditama, kui nende pojad ja tütreid kandsid samasuguseid

värvimütse, nagu olid alles hiljuti olnud eriliseks uhkuseesemeks ja arvatava lõbusa ning prassiva elu embleemiks neil, kes elasid mõisades.

Me olime mõisad üle võtnud ja nüüd ruttasime ka mõisade eluviisi ülevõtmisega, ja seda mitte ainult õppiva noorsoo ringkonnis, vaid ka linnades, alevikudes ja maal taludes. Me tahtsime end tunda tõsiste maaperemeestena, maaisandatena ja ei osanud seda tundmust millegagi paremini selgitada ega selgemalt väljendada, kui et katsusime ise ja nägime meeleldi, et katsuksid ka meie pojad ja tütreid elada, nagu elasid endised maaisandid ja nende noorsugu. Me tegime, mis suutsime, et ühes mõisadega saaksime kaasa ka nende traditsioonid kombat, eluviisid, ilmavaate, kogu eetilise ja esteetilise suhtumise ellu.

Meie isade enamik oli koormatud raskete võlgadega, selleski võtsime neilt eeskujut. Meie mõisade noorsugu lahkus ülikoolist enamasti ilma õppekursuse lõpetamiseta, rahuldudes palja tudeerimisega, meie ei võinud ometi teisti teha, kui tahtsime olla õiged mõisade päranduse ülevõtjad. Mõisa noorsugu elas ainult naisele, viinale ja lauule, noh, ka meie noorsugu pidi oma cantuse lahsti laskma. Ja mida jõukam nurk, mida rikkam talu, seda rohkem arvas ta enda kohustatud olema või kutsutud olevat jälgida kõiges ülevõetud mõisa.

Ja kui tulid kitsad ajad – ning need pidid tulema nõnda elades, – kui hakkasid pankrotid, siis karati noorsoole kallale. Seal me praegugi oleme, olen seda tundnud omal nahalgi. Aga kui asuti mõisade vaimlise pagasi ülevõtmisele, kas siis ka leidsid kusagil mõni inimene vanemate ja nooremate seas, kes oleks hoiatanud või tee ette astunud? Tüdrukute silmad löövad veel tänapäevalgi poisi peale alles siis õieti särama, kui ta paneb omale värvimütsi pähe. Isad ja emad, õed ja vennad tunnevad end ikka veel pisut nagu häbistatuna või alandatud, kui poeg või tütar, õde või vend ei ilmu ülikoolist koju värvimütsis. Minult pole veel ükski

elav hing kunagi küsinud, mis ma õpin või kas ma üldse midagi olen õppinud, aga seda tahab igaüks teada, misukeses korporatsioonis ma olen ja kuidas me seal elame? Peaasi: kas me elame samuti, nagu elasid mõisnikud? On meil samad kombed, samad laulud? Keegi ei taha teada, kas ma saksa keelt valdan, aga kõik küsivad minult, kas me ka saksa keeles laulame? Kas me joome ka saksa keeli? [---]

Et mu romaan sisemiselt niisuguseks kujunes, sündis tingimata samal põhjusel, miks mina ja nii paljud teisedki korporatsioonidesse tormasime: meid võlus mineviku vanne. Oli kohutavalt kõditav meie kaua alandatud ja masenduseni muljutud orjalikule enesetundele, kui katsusime välimiseltki olla iseendas peituva orja isand. Sest kui meis sajandite ori end ka siis poleks alatasa püsti ajanud, kui panime oma isandate mütsi pähe, ega me seda siis poleks teinud. Sest mis mõte sel oleks olnud? Mis rahulduse see oleks võinud meile anda, kui me poleks tundnud end tõeliste isandatena?

1935

Üliõpilaskorporatsioonid moodustati Tartu Ülikoolis 19. sajandil peamiselt regionaalsel või rahvuslikul, mõned ka erialasel alusel. Korporatsioonide esinduskogu *Chargiertenconvent* ehk Ch!C! oli üliõpilaskonna kõrgeim võimuorgan. Kui aga 19. sajandi lõpul ülikooli jõudnud eestlased soovisid luua oma rahvusliku korporatsiooni, olid baltisaksa organisatsioonid sellele vastu.

26. märtsil 1870 tuli Tartu ülikoolis kokku väike rühm eestlust edendavaid eesti noormehi. Uuriti „Kalevipoega“, kooskäimine oli ka seltskondliku iseloomuga. 1881 peeti eesti korporatsiooni asutamise koosolek, nimeks võeti seni omavahel kasutatud Vironia, värvideks sini-must-valge. Balti-

saksa korporatsioonidele ei sobinud, et sündimas oli selgesti eestimeelne korporatsioon ja Ch!C! ei tahtnud seda tunnustada. „26. märtsil 1882. a märtsis pani [Vironia seenior] Aleksander Möttus pähe sini-must-valge tekli ning sõitis koos venna Juliussega voorimehel läbi linna. Saksa korporandid pidasid ta kinni, võtsid tekli ära ja tallasid selle korporatsioon Livonia konvendikorteris jalge alla. Asja uuris ülikooli kohus. Kinnitamata korporatsiooni värvide avaliku kandmise eest A. Möttus relegeeriti ja saadeti Tartust välja.“ (Toomas Hiio „Eesti Üliõpilaste Selts“, raamatus „Vivat Academia“, EÜS 2012). Korporatsiooni asutamisest otsustati sel hetkel loobuda, kuid tagasiteed polnud: algatus kogus jõudu, omavahel hoiti kokku ja 1883. aastal asutati teadusliku üliõpilasseltsina Eesti Üliõpilaste Selts. Esimese eesti üliõpilasorganisatsiooni lipu värvidest on saanud Eesti Vabariigi lipu värvid.

Teisteski Venemaa ülikoolides õppivad eestlased koondusid organisatsioonidesse. 1884 asutati Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts (hilisem EÜS Põhjala), mida samuti algul ei õnnestunud ametlikult kinnitada, 1900 Riias korporatsioon Vironia.

20. sajandi alguses jõudis Tartu Ülikooli järjest enam eestlastest üliõpilasi ja hoo sai sisse eesti üliõpilasorganisatsioonide asutamine. 1911 asutati ka Eesti Naisüliõpilaste Selts ja 1920 esimene eesti naiskorporatsioon Filiae Patriae.

KRAMBAMBULI

saksa tudengiviis, sõnad Crescentius
Coromandel (Christoph Friedrich Wedekind),
tõlkinud Jüri Uluots

Krambambuli on joogi nimi,
mis vahul klaasides meil keeb.
On hästi proovitud ta abi,
kui keegi meile kurja teeb.

∴ Ma hilja õhtust koiduni
sest klaasist joon krambambuli.
Kram-bim-bam-bambuli,
krambambuli. ∴

Kui astun kõrtsi leti taha,
nii nagu rikas kaubamees,
ei leiba, liha ma siis taha,
sest pudel märjusest on ees –

∴ Ja kõht mul laulab tantari,
sest klaasis on krambambuli, jne. ∴

Kui pea mul haige, kõhus valu
ja söögiisu kadunud,
kui nohu raskust ma ei talu,
katarr on kopsu tunginud,

∴ Ei lohuta mind *medici* –
ma joon üks klaas krambambuli, jne. ∴

Oh oleks suurest soost ma tõusnud,
kui keiser Maximilian,
ma oleks lippu kõrgel hoidnud
ja selle peale kirjutand:

∴ *Toujours fidèle et sans souci,*
C'est l'ordre du Crambambuli, jne. ∴

Kui mängulaua kaotan raha
või veksle alles maksmata,
ei pruut mull' kirja saata taha,

või surmasõnum postiga,
∴ Siis kurbuses ma põhjani
joon klaasi täis krambambuli, jne. ∴

Oh kui nüüd vaesed isad, emad
teaks pisut poeget puudustest,
pääst silmad nutaksivad nemad
ja kahvataksid kurbusest;

∴ Kuid siiski joovad *filii*,
sest bene on krambambuli, jne. ∴

Kui vabadust ma hoidma tõttan
ja sünnimaa eest võitlema,
ma halja mõõga kätte võtan,
mu kõrval sõber seisab ka.

∴ Siis ütlen tal: „*Mon cher ami,*
veel enne klaas krambambuli!” jne. ∴

Kui tudengil ei ole raha,
ta laenab seda jällegi
ning mõtleb: kõigil ilmas paha,
nii minul kui ka sandilgi.

∴ Sest nõnda käib filosofii,
mis äratab krambambuli, jne. ∴

Te rumalad, kes ei joo viina,
ei salli teid ja kahju teist!
Siin maa peal tunnete tõest piina
ja taevas saavad inglid teist!

∴ Vett joote nagu veisedki,
teil tundmatu krambambuli, jne. ∴

Kes omad autud lõuad avab
krambambullaste laituseks,
see Taeva Isa andi haavab,
ei teda pea me kristlaseks.

∴ Ja tal ei anna iialgi
üht tilgakest krambambuli, jne. ∴

TALUPOJATARIKUSE JÄLGEDEL

Ülo Niinemets

„Talupojatarkusest“ on saanud tarkuse kvintessents, ülim vastuvaidlematu tõde, mida kasutatakse diskussiooni hävitamise ja erineva arvamuse närvääristamise malakana. Kui juba asja võtab käsi- le talupojatarkus, siis midagi rohkem arvata ei ole enam paslik. Tuleb teha nii, sest alati on nii tehtud, või asjad on nii, sest nad lihtsalt on nii. Kuna talupojatarkus on meil juba emapiimaga sisse imetud, siis muid teadmisi justkui polegi vaja ning elus hakka- masamiseks piisab täiesti ainult talupojatarkusest. Talupojatarkus sobib selleks, et tõendus põhiseid arvandmetega analüüse, näiteks metsadebatis, ümber lükata¹. Ülikooli magistr töö metoodikas piisab, kui öeldakse, et „valim tulenes talupojamõis- tusest“.² Talupojatarkus võib materdada haridust tänitustega stiilis „... aga see kõrgharidus (ärgem ajagem segi kõrgharitusega) on tühi ajupesust kan- tud mull, mis teeb noore inimese kümneid kordi pii- ratumaks, kui seda on maalähedane akadeemiliste kraadideta talupojamõistus“.³ Seda kõike võib, sest talupojatarkus lihtsalt on meil olemas, eks ole? Või kas ikka on?

Kahjuks on ettekujutus kõik teadvast talupojamõis- tusest müüt. Mitte et poleks nn tervet mõistust – elu jooksul omandatud kogemusi ja käitumismustreid, mis aitavad vältida lolluste tegemist, kuid uutes, seni veel ette tulemata olukordades senisest elutarku- sest ja kogemustest ei piisa. Heuristiline, varem õpi- tu baasil instinktiivne käitumine võib küll olla kiire ja efektiivne, kuid vähegi keerukamas olukorras täiesti ebakohane ja rumal.⁴ Järjest kiiremini muutuv maailmas on uusi teadmisi vaja omandada järjest kiirenevas tempos ning seni kogemata olukorda- des käitumiseks on vaja analüüsioskust ja kohane- misvõimet. Eesti senine muljetavaldav areng ja edu

majanduse ümberkorraldamisel ei ole seotud talu- poegliku eestluse stereotüübiga, vaid meie inimes- te tohutu õppimis- ja kohanemisvõimega. Endine majandusminister Jaak Leimann on majandusedust rääkides öelnud: „Seaksin edu tegureist esikohale inimese, kellel oli piisavalt valmisolekut muudatus- teks, ettevõtlikkust ja oskust uuenevates majandus- oludes toime tulla.“⁵

Maailmas ajab üks kriis teist taga – võlakirjakriis, kliimakriis, koroonakriis ... ja me satume üha sage- damini olukordadesse, kus me pole kunagi varem olnud. Valdur Mikita on öelnud COVID-19 viirusee- pideemia kontekstis: „Meie tsiviilkaitse on talupoja- mõistus, kuid paraku peab tõdema, et sellest täna ei piisa.“⁶ Ka arukas iga päev toimetulek nõuab järjest uusi teadmisi, mida ei anna talupojamõistus. Tõnu Lehtsaar kirjutab artiklis „Olemislõhe tühistab tõe“: „Meie toit on piinlikult puhas, me loeme kalo- reid ning räägime tervislikust toitumisest ja liikumise tähtsusest. Samal ajal pole meie rahval olnud kuna- gi nii palju allergiaid ja depressiooni kui tänapäeval. Sellele lisandub üldine füüsiline nõrkus.“⁷ Kes on need „meie“? Ajakirjandus kutsub langetama toitu- misvalikuid talupojamõistuse kohaselt,⁸ kuid talu- pojatoidus ei olnud plejaadi E-aineid, praegu põllul kasutatavatest keemiakokteilidest rääkimata. See tähendab, et ilma teemasse süvenemata ei ole tä- napäeval võimalik tervislikke toitumisvalikuid teha. Mitu poliitikut on väitnud, et talupojamõistus on see teekaart, mis võimaldab rahulikult pensionipõlveks valmistuda ja inimene teab ise kõige paremini, mis ta oma pensionisäästudega teeb. Internetis mõistlikku toimetamist on suisa kutsutud e-talupojatarkuseks.⁹ Paraku ei ole kunagi varem olnud nii lihtne oma ra- hast ilma jääda kui praegu. Rahast lahtisaamine on vaid mõne hiirekliki kaugusel. Klikk-klikk ja raha on läinud! Omaenese tarkusest „investeermise“ ase- mel võiks samamoodi soovitada lotot mängida. Kapitali kasvatamine on oskustöö, mis nõuab põh- jalikke teadmisi. Selle kinnituseks on tõsiasi, et kõr- gema haridustasemega investorite investeringute

tootlus on keskmiselt suurem kui madalama harrastusastmega investorite rahapaigutuste tootlus.¹⁰ Me ju ei usalda südamelõikuseks skalpelli traktoristi kätte, aga miks me arvame, et igaüks, kes numbreid tunneb, suudab lüüa professionaalset järjepidevalt börsil tegutsevat ärihaid. Sest igaühel on talupojamõistus? Tegelikule asjaoludele mittevastavas ettekujutuses elamine on üks lihtsamaid pügada saamise viise.

Kui tulla tagasi „olemislõhe“ juurde, siis asjaolu, et teadmised on maailmas olemas, ei takista rumalalt käitumast, eriti kui „talupojatarkust“ saab kasutada viigilehena – „Rumalus ei tagane, vaid progresseerub koos progressiga.“¹¹ Lehtsaar soovib: „Ideaalne oleks, kui olemislõhet poleks. See tähendaks olukorda, kus tegelikkus ja sellekohased sõnad langeksid kokku. Selle olukorra nimi on realiteeditunne, asjadest õigesti arusaamise võime või talupojatarkus, kui soovite.“¹² Mõte on õige, ainult et kas realiteeditunde ja õigesti arusaamise jaoks on meil vaja just nimelt talupojatarkust. „Olemislõhe“ väljendub mõttelaiskuses, ignorantsuses, viitsimatuses teemadega süvitsi minna, liigeses enesekindluses, oma teadmiste jäägitus usaldamises, omaenda ilmeksimatusse uskumises ning julgematuses tunnistada oma teadmiste piire. Pidev viitamine talupojatarkusele ainult julgustab mõttelaiskust, enesega rahulolu ja targa näoga rumala jutu rääkimist. Harva julgetakse talupojatarkust kritiseerida ja tunnistada, et paljast talupojatarkusest ei piisa vähegi keerukamate olukordadega toimetulemiseks.^{13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20}

Seda seetõttu, et talupojatarkus on justkui eestluse alustala, mis eristab meid neist teistest, kes on talupojatarkusest ilma jäetud. Sellise „tarkuse“ asemel on meil pigem vaja julgust ja valmisolekut targemalt õppimiseks, visadust ja sihikindlust ise teistest targemaks saamiseks. Nii nagu tegid seda meie esivanemad. Mäletagem oma juuri, ärgem unustagem kogemust, aga laskem talupojatarkusel oma teed minna.

¹⁰Hardi Tullus, Vastukaja: arvudest olulisem on talupojamõistus. – Postimees 1. XI 2013.

¹¹Kadi Riive, Riigi brändimine Eesti näitel. Magistritöö ärijuhtimise magistrikraadi taotlemiseks ärijuhtimise erialal MSc thesis, Tartu Ülikool, 2017.

¹²Anonymous, „Teadustöö“ EKRE teemal ülikoolis – ja sellise ideoloogilise tellimustöö eest hõbemedal? – Uued Uudised 25. IV 2018.

¹³Kristjan Pulk, Maaja Vadi, Kiiresti või hästi? Postimees 4. IX 2020.

¹⁴Jaak Leimann, Eesti majandusedu perspektiivid. –

Riigikogu Toimetised 2005, 12, 6–20.

¹⁵Valdur Mikita, Takso tundmatusse. – Eesti Ekspress 18. III 2020.

¹⁶Tõnu Lehtsaar, Olemislõhe tühistab tõe. – Postimees 16. VI 2020.

¹⁷Marju Himma-Kadakas, Tarbimises tõttab appi terve talupojamõistus. – Tartu Postimees 1. VI 2020.

¹⁸Toomas Vaks & Alo Merilo, Hiina häkkerite eest kaitseb e-talupojamõistus. – Äripäev 20. III 2013.

¹⁹Tõnis Oja, Haritud inimesed on ka paremad investorid. –

Postimees 5. IX 2020.

²⁰Mihkel Kunnus, Rumalus ei tagane, vaid progresseerub koos progressiga. – Postimees IX 2020.

²¹Tõnu Lehtsaar, Olemislõhe tühistab tõe. – Postimees 16. VI 2020.

²²Indrek Sirk, Osa elektrilisi tõukerattaid tuleb kasutuselt kõrvaldada. – Postimees 17. VII 2020.

²³Mihkel Kunnus, Rumalus ei tagane, vaid progresseerub koos progressiga. – Postimees IX 2020.

²⁴Aivar Hundimägi, Toetuste taotlemisel talupojamõistusest ei piisa. – Äripäev 22. I 2020.

²⁵Külli-Riin Tigasson, Ülo Niinemets: odavusega jahitakse suurt kasumit. – Eesti Päevaleht 9. X 2009.

²⁶Priit Simson, Repliik: Kui tark on talupojatarkus? – Eesti Päevaleht 6. XII 2013.

²⁷Martin Pau, Vildak talupojatarkus. – Tartu Postimees 12. XII 2006.

²⁸Tiit Kändler, Ämbliku maailma võrgus. – Eesti Loodus 2017, 10, 60–61.

²⁹Tiit Kändler, e-Riigi vabakäiguvangid. – Postimees 4. V 2015.

Katkend artiklist „Talupojatarkuse jälgedel“ II, Sirp, 6. november 2020 („Talupojatarkuse jälgedel“ I osa ilmus Sirbis 30. oktoobril 2020)

Ülo Niinemets on bioloog, Eesti Maaülikooli professor ja Eesti Teaduste Akadeemia akadeemik.

HELIKUJUNDUSES ON KASUTATUD JÄRGMISI KLAVERIPALASID JA REDAKTSIOONE KLAVERILE:

Ludwig van Beethoveni „Ood rõõmule“, Johann Sebastian Bachi Menuett G-duur, BWV anh. 114, Franz Schuberti „Moments Musicaux“ Op. 94 D 780 - nr 3, Fryderyk Chopini Prelüüd nr 2 op 28, Johann Strauss II „An der schönen, blauen Donau“, Op. 314, Antonio Vivaldi „Neli aastaaega – Suvi“, Giuseppe Verdi „Va, pensiero“, Artur Kapi „Noortesümfoonia“, esitajad ERSO ja Neeme Järvi, katkend Wolfgang Amadeus Mozarti ooperist „Võluflööt“, Leanne Barbo torupillil sisse mängitud rahvaviis „Targa rehealune“.

pealavameister Mikk Lagemaa
lavameistrid Mihkel Roolaid, Märt Päev
valgusmeistrid Priidu Adlas, Raimond Danilov
heli- ja videomeister Sten Tigane
heli- ja videooperaatorid Sten Tigane, Norman Verte,
Ann Einberg või Tauno Makke
rekvisiitor Tiia Maria Barst
riietajad Kayre Pärnpuu, Marie-Katharine Maksim,
Jaanika Idvan, Kaja Edovald
grimeerijad Kristel Kärner, Edith Eller, Marii Lotta,
Mare Bachman
elektrik Raivo Valdas

kunstnik-kujundaja Külliki Falkenberg
õmblejad Marvi Idol, Urve Lerman,
Inge Vagiström, Jana Volke
drapeerija Enna Jürine
butafoor-dekoraator Taivo Mürsepp
tisler Toivo Sakk
tisler-dekoraator Juho Kokamägi
konstruktor Andrus Muuga
kostüümilao hoidja Kadri Varblane
lavastusjuht Andres Bergström
lavastusteenistuse juht Toivo Kaev
etendusteenistuse juht Johannes Tammsalu
rekvisiidiala juhataja Karin Tetsmann
kostüümiala juhataja Piret Tang
valgusala juhataja Priidu Adlas
heli- ja videoala juhataja Tauno Makke
grimmiala juhataja Helga Aliis Saarlen
kavalehe koostaja Ene Paaver
proovifotode autor Ervin Õunapuu
lillefotode autor Jaanus Relo
plakati foto autor, plakati ja
kavalehe kujundaja Kadri Hallik

kunstiline juht Hendrik Toompere jr
teatrijuht Rein Oja

Täname Leanne Parbot torupilliõpetuse ja pilli eest.

Publiku sooja vastuvõtu Viinistu katlamajas tagab
EnergiaStuudio

Toetajad

Koostööpartnerid

